

AHMET YESEVİ MEZARININ ETRAFINDAKİ ESKİ YAPILARLA İLGİLİ GÖRÜŞLER VE YENİ BULGULAR*

VIEWS AND NEW FINDS ABOUT THE OLD BUILDINGS AROUND THE TOMB OF AHMET YESEVİ

MUKHTAR KOZHA**

SULTANMURAT ABZHALOV***

BATYRZHAN TEMİRKHANOV****

Sorumlu Yazar

Öz

Kazakistan Cumhuriyeti Türkistan şehrinde bulunan şimdiki Hoca Ahmet Yesevi türbe-hanakası Timur Döneminde (XIV yüzyılın sonu XV yüzyılın başında) inşa edilmiştir. Bu yapı Kazakistan ve Orta Asya tarihi ile mimari sanatının önemli yapıtlarından biridir.

Yıllardır yürütülen araştırmalar sonucunda Hoca Ahmet Yesevi mezarı üzerinde Timur'un inşa ettirdiği türbe-hanakadan önce de mimari yapıların olduğu anlaşılmıştır. Nitekim burada ne tür yapıların olduğu ve onların planlarıyla ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Makalede Hoca Ahmet Yesevi türbesi ile etrafında bulunan diğer yapılarla ilgili son dönemlerde bilim dünyasında konuşulan çeşitli düşünceler üzerine yorumda bulunulması ve konuyla ilgili yeni buluntuların tanıtımının yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Yesevi Türbesi, Türkistan, Hanaka, Emir Timur.

Abstract

The Khoja Ahmet Yesevi mausoleum-hanaka, located in Turkistan, Kazakhstan, is a remarkable example of Timurid architecture. It was built in the late 14th to early 15th century under the direction of Timur. This structure holds great significance in the history and architectural art of Kazakhstan and Central Asia.

Studies indicate that there were earlier structures on the burial site of Khoja Ahmet Yesevi before Timur's construction. However, details about these structures, such as their design or purpose, remain unknown.

The purpose of this study is to analyze recent scholarly perspectives concerning the Khoja Ahmet Yesevi Mausoleum and the surrounding structures, as well as to present newly discovered findings related to the subject.

Key Words: Hodja Ahmet Yesevi, Yesevi Tomb, Turkistan, Hanaka, Emir Timur.

Araştırma Makalesi / Künye: KOZHA, Mukhtar, ABZHALOV, Sultanmurat, TEMİRKHANOV, Batyrzhan. "Ahmet Yesevi Mezarının Etrafındaki Eski Yapılarla İlgili Görüşler ve Yeni Bulgular". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 114 (Haziran 2025), s.55-64. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1424948>

* Bu araştırma, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Yüksek Öğretim Bakanlığı Bilim Komitesi tarafından desteklenmektedir (Proje No: AP19680093).

** Prof. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, E-mail: mukhtar_kozha@mail.ru, ORCID: 0000-0001-9619-7968

*** Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, E-mail: sultanmurat.abzhalov@ayu.edu.kz, ORCID: 0000-0002-6238-9512

**** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, E-mail: temirkhanov.batyrzhan@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7419-0335

Giriş

Günümüzdeki Hoca Ahmet Yesevi'nin mezarının yerinde daha eski bir yapının olduğuyla ilgili ilk düşüncüyü M. E. Masson ileri sürmüştür (Masson, 1929, 40). Bu düşüncenin ileri sürülmesine Timur'un inşa ettirdiği türbenin üzerinde bulunan XII. yüzyıla ait terakotta parçaları neden olmuştur. XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyıl başında inşa edilen Hoca Ahmet Yesevi hanakası'nda işlenmiş tuğlalar kullanılırken XII. yüzyılda bu tür malzeme kullanılmamıştır.

M. E. Masson'un eserlerinde, bahsi geçen işlenmiş tuğlaların resimleri verilmemesine rağmen, onun Orta Asya mimarisinin uzmanı olduğu düşünülerek tuğlalarla ilgili yaptığı tarihlemeyi göz ardı etmemek gerekir. M. E. Masson tarihleme konusunda hem tuğlalardan hem de filolojik belgelerden yararlanmıştır. Söz konusu bilim adamı Taşkent'teki üniversite kütüphanesinde muhafaza edilen Şaraf-ad-din Ali-Yezdidin "Zafer-name" adlı el yazma eserini kaynak göstererek Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ni yeniden inşa edilmesi için Timur'un emir verdiğini belirtmiştir (Masson, 1929, 40).

M. E. Masson'un ileri sürdüğü görüşü birçok araştırmacı kabul etmiştir (Gordlevskiy, 1962, 361). XX. yüzyılın ortalarında yeni buluntular ele geçmiştir. G. İ. Patseviç, 1939-1941 yılları arasında Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nde yürütülen restorasyon çalışmaları sırasında eski türbeyle ilişkilendirilebilen birçok motifli tuğla parçalarının bulunduğunu belirtmiştir. G. İ. Patseviç'in makalesinde cephe kaplaması olarak kullanılan motifli 22 tuğla parçalarının resimleri yayınlanmıştır. 16 resmin altında "ilk Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ne ait tuğla parçaları" yazısı geçmektedir (Patsevich, 1950, 99-100; Şekil 4, 5, 6). Tuğlaların hiçbirisi bütün halinde ele geçmemiştir. En büyük parça 15x15 ebatlarını geçmemektedir. 1955-1959 yılları arasında Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ndeki restorasyon çalışmalarını yöneten L. Yu. Mankovski'nin söylediklerine göre eski türbeye ait motifli tuğla parçaları Timur'un yaptırdığı türbe tamamlandıktan sonra bulunduğu yapı etrafında kalmıştır (Mankovskaya, 1960, 65).

T. Ş. Karumidze 1953 yılında Hoca Ahmet Yesevi'nin mescit duvarlarının restorasyonu sırasında XV. yüzyıla ait kaplamaların altından XII. yüzyıla ait 5 adet motifli tuğla parçalarına rastlamıştır. Bunların üç tanesi duvar yüzünde harçla tutturulmuş vaziyette ele geçmiştir. Şunu belirtmekte yarar vardır ki, tuğlaların hiçbirisi bütün halinde muhafaza edilmemiştir. Bu durumla ilgili L. Yu. Mankovski, "Timur Dönemi'ndeki ustalar XV. yüzyılda duvarlarındaki boşlukları doldurmak için XII. yüzyıla ait parçaları devşirme malzemesi olarak kullanmıştır" (Mankovskaya, 1960, 65) demektedir. XII. yüzyıla ait motifli tuğlaların hiçbirine Timur'un inşa ettirdiği türbe duvarları yüzünde rastlanmamıştır.

L. Yu. Mankovskii 1955-1959 yılları arasında Yesevi hanakası'nda restorasyon çalışmalarını yürütmüştür. 1957 yılında hanakanın kuzey kısmındaki batı sütununun onarımı sırasında Timur Dönemine ait dış kaplama altından XII. yüzyıla ait 1 metre karelik yapı kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu yapının 24-25 x 4-5 cm'lik tuğlalardan inşa edildiği anlaşılmıştır. Eski yapının yüzeyi iki sıra tuğla ile örülmüş ve yatayda bu tuğlaların arası kelebek biçiminde süslenmiştir. Bu yöntem L. Yu. Mankovski'ye göre XII. yüzyıla ait olup tuğlalar Hoca Ahmet Yesevi'nin eski mezar kalıntılarıdır (Mankovskaya, 1960, 64-65; Şekil 8).

Kelebek biçimli motiflerin benzeri Buhara şehrindeki XII. yüzyıla ait Magoki-Attari mescidinde (Pugachenkova, Rempel, 1958, 72), Semerkant'taki Şahi Zinda kazıları sırasında açığa çıkarılan Tamgaç Han medresesi'nde (Nemtseva., Shvab, 1979, 43, 48-49) ve Meşhed-i-Misrian'daki minarede bulunmaktadır. Söz konusu

yapıların tümü XII. yüzyıla ait olarak tarihlendirilmiştir (Masson, 1976, 27-28).

L. Yu. Mankovskii'nin eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ne ait duvar kalıntılarını bulmuş olması çok önemli keşiftir. Mankovskii, bu kalıntıların türbenin Timur tarafından inşa ettirilen Kabirhane kısmında bulunduğunu ifade etmiştir (Mankovskaya, 1960, 65-67).

Mankovskii tarafından başlatılan restorasyon çalışmalarını 1975 yılında B.M. Tuyakbaev ve A.N. Proskurşin devam ettirmiştir. Söz konusu bilim adamları da 2-3 m yüksekliğindeki XII. yüzyıla ait mimari kalıntılara yine Kabirhane kısmında rastlamışlardır (Tuyakbayeva B.T., Proskurin, 1985, 64).

Bu duvarlar XIV. asrın sonu ile XV. asrın ilk yıllarında inşa ettirilen Hanaka'nın altında kalmışlardır. Bu yüzden günümüzde XII. yüzyıla ait yapıları araştırmak mümkün değildir. Bununla birlikte yapıyla ilgili kanıtsız fikirler ileri sürülmüştür. Bu fikirlerden biri S.G. Himelinski'ye aittir. Himelinski'ye göre eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi kubbeli olup dörtgen (7,5x7,5m) planlıdır (Khmel'nitskiy, 1996, 254).

Himelinskii, kitabında Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nde araştırma yapmamış olan B.N. Nurmahambetov'a atıfta bulunmuş ve 278. sayfada Hoca Ahmet Yesevi'nin portalında bulunan XII. yüzyıla ait duvar resmini vermiştir. S. G. Himelinski'nin kitabındaki kaynaklar listesine bakıldığında XII. yüzyıla ait duvarları bulan Yu. L. Mankovskii ile daha sonraki dönemlerde araştırmalar yapan B.T. Tuyakbaev ve A. N. Proskuri'nin yayınlarından yararlanmamış olduğu anlaşılr. Yani S.G. Himelinskii konuyla ilgili ana kaynakları incelememiş veya bu kaynaklardan haberdar olmamıştır. Dolayısıyla S. G. Himelinski'nin ileri sürdüğü fikirler desteksizdir. Oysa Mankovskaya 1964 yılında "Yesevi Türbesi Araştırmaları ve Restorasyonu" konusunda doktora (kandidatlık-doktoraya adaylık) tezi savunmuş bir bilim adamıdır. S. Yu. Mankovski'nin Hoca Ahmet Yesevi türbesi'yle ilgili 1962 yılında yayınlanan makalesi 1985 yılında İngilizceye çevrilmiştir (Mankovskaia, 1985, 109-127).

1994 yılındaki restorasyon çalışmaları sırasında türbenin çatısında motifli terakottalar bulunmuştur. Bunların bir kısmından yararlanan E. Smagulov, eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nin restitüsyonunu (çizimi yapan G. Kamalova) yayınlamış ve yapının süslemeleri hakkında yorumlar getirmiştir (Smagulov, 2004, 96). Söz konusu restitüsyona K. M. Baypakov, Kazakistan'ın İslam sonrası mimarisi ile arkeolojisini konu alan kitabında yer vermiştir (Baipakov, 2012, 261). Nitekim G. Kamalova'nın çiziminde Mankovskaya'nın hanaka duvarları içerisinden bulduğu XII. yüzyıla ait motifli duvar kalıntıları yer alamamaktadır. Bu yüzden söz konusu çizime de eleştirel yaklaşmak gerekir.

Hoca Ahmet Yesevi türbe-hanakası araştırmaları sırasında bulunan XII. yüzyıla ait terakotta parçalarının sayısı 80'i geçmiştir. Çoğunluğunun motifleri eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ndeki kelebek motifli terakotalardan farklıdır. Biz, XII. yüzyıla ait sırsız fakat motifli parçaların hepsinin eski türbeye ait olmadığını düşünmekteyiz. Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nin çatısında bulunan motifli terakottalar buradaki diğer yapılara da ait olabilir.

M. E. Masson 1930'da yayınladığı kitabında, XIV. yüzyıl Hoca Ahmet Yesevi hanakası inşa edilmeden önce şimdiki Hoca Ahmet Yesevi mezarı civarında Kukras Han, Auliye Han, Baba Samit Colbarıs Han gibi önemli şahsiyetlerin mezarlarının olduğunu menkıbelere dayanarak belirtmiştir. Söz konusu menkıbelere bakıldığında Baba Samit Colbarıs Han Hoca Ahmet Yesevi Döneminde yaşayan yönetici ve daha sonra Türkistan şeyhinin müridi olduğu ve mezarının Ahmet Yesevi'nin mezarı yakınında yer aldığı anlaşılr (Masson, 1930, 14-21). Han olduğu ifade edilen

şahısların mezarları üzerinde sonraki dönem yapıların olmadığını söylemek zordur. Bununla birlikte L. Yu. Mankovskii eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nin etrafında çeşitli hanaka, medrese gibi yapıların olabileceğini belirtmiştir (Mankovskaya, 1960, 65-67). Bu yüzden burada XII. yüzyıla ait tüm sırsız terakottaların eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ne ait olmayabileceği de düşünülmelidir.

Eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ne ait duvarların bulunmuş olması terakottaların mahiyetinin belirlenmesi konusunda oldukça önem arz eder. Duvarlarda muhafaza edilen motiflerin benzerleri üzerine yerleştirilen terakottaları eski yapıyla ilişkilendirmek mümkündür. Genel olarak tüm motifli parçaları belirleyip eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nin duvarlarındaki motiflerle karşılaştırarak onların eski yapıya ait olup olmadığı anlaşılabilir.

Eski Hoca Ahmet Yesevi türbesi yanında bir mescit olduğu da söylenebilir. Öncelikle, Timur'un inşa ettirdiği hanaka mescidinin kuzey duvarı temelinde XII. yüzyıla ait duvar kalıntıları ile motifli kerpiç parçaları bulunmuştur (Mankovskaya, 1960, 64-67; Şekil 6). Ayrıca Hoca Ahmet Yesevi hanaka kubbesinde Orta Çağ'a ait Orta Asya ile Kazakistan'da genellikle mescitlerin çatısında kullanılan tomruklara rastlanmıştır. Bu tomruklar ilk kullanıldığı yerden sökülerek kazanlığın alçıdan yapılan kubbelerini birbirine tutturmak için kullanılmıştır (Şekil 3). Çatıda muhafaza edilen tomruklar, çatının karanlık olması dolayısıyla önceki araştırmacılar tarafından fark edilememiştir.

Tomrukların üzerindeki motifler birbirinden farklıdır. Bazıları basit oyma yöntemiyle yapılmışken (Şekil 4, 5) bazıları oldukça karmaşıktır (Şekil 6). Ayrıca Kazanlık kubbesinde kırmızı ve yeşil işlenmiş, geometrik motifli ahşap bulunmuştur (Şekil 7). Payandalar taşıması için onların orta kısmı oyulmuştur. Bu özelliklere bakıldığında ağaçlar mescidin çatısında kullanılmış olmalıdır.

Birçok kaynakta Orta Asya'daki ahşap yapıların işe yarayan kısımları diğer yapılarda kullanılmış olduğu belirtilir. Örneğin: Samani Ahmet'in emriyle Buhar-hudat sarayının ahşapları Samaniler tarafında Han Sarayı yapımında kullanılmıştır (Masson, 1927, 4-5).

Maalesef bu dönemlere ait motifli ahşap parçaları Orta Asya'da muhafaza edilmemiştir. Fakat IX.-XII. yüzyıllara ait motifli sütunlar, ahşap kaplamaları, mihraplar ve frizler bulunmaktadır. Özellikle zoomorfik (hayvansal) motifli ahşaplar IX.-XII. yüzyıllara tarihlendirilirken, bitki motifli ahşaplar daha geç döneme tarihlendirilmektedir (Voronina, 1973, 41-48; Masson, 1927, 20-25; Dushanbe, 1980, 33). Hoca Ahmet Yesevi hanakası'nda bulunan ahşaplarda sadece geometrik ve bitki motiflerinin olması onların, XII.-XIV. yüzyıla ait olduğunu düşündürür.

Orta Asya'da derin manalara sahip boyanan ahşapların en erken örneği XV-XX yüzyıllar arası tarihlendirilmiştir. Bunlar, Semerkant'taki Hoca Ahrar mescidinde ve Hive'deki Köhne Ark sarayındaki eyvanlarında muhafaza edilmiştir (Azimov, 1987, 76, 96). Fakat gizemli sırlara sahip ahşapların kullanım evrelerinin kesin sınırı bilinmemektedir. Bu yüzden Orta Asya'daki örnekler Hoca Ahmet Yesevi hanakası'nda bulunan ahşapları tarihlendirmede herhangi bir katkı sağlayamamaktadır.

Bunları tarihlendirme konusunda Ahmet Yesevi hanakası kazanlığının çatısında bulunmuş olması katkı sağlar. Hoca Ahmet Yesevi hanakası inşasının 1389-1391 yıllarında başladığını ve burada bulunan XII.-XIV. yüzyıla ait yapıların tahrip edildiği (Mankovskaya, 1963, 8-11) düşünüldüğünde, sütunların XII.-XIV. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. Bunlar Hoca Ahmet Yesevi mezarının yanındaki mescidin çatısına ait olmalıdır.

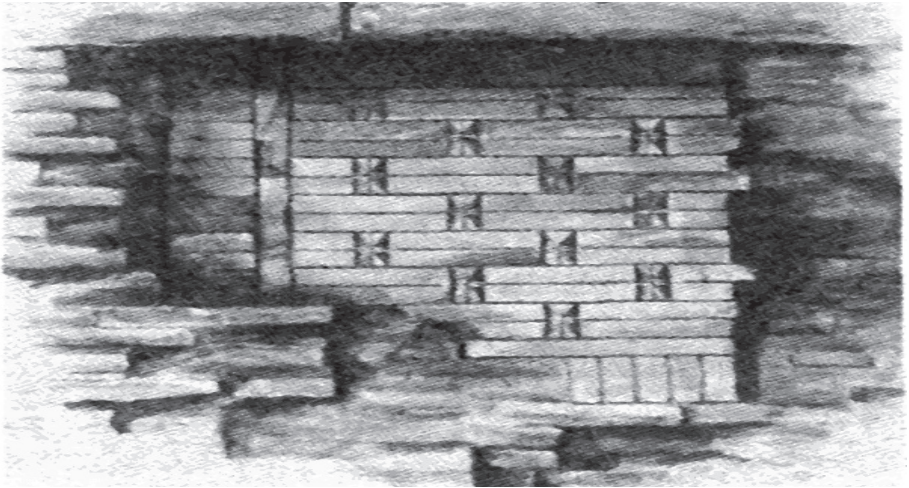
Değerlendirme ve Sonuç

Hoca Ahmet Yesevi türbesi'ne yönelik araştırmalar, bu yapıların tarihsel ve mimari bağlamını anlamada önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle XII. yüzyıla ait terakotta parçaları, motifli tuğlalar ve mimari kalıntılar, bu alanda daha önce mevcut olan bir yapının varlığına işaret etmektedir. İlk olarak M.E. Masson tarafından gündeme getirilen bu teori, filolojik ve arkeolojik bulgularla desteklenmiş ve sonraki dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalarla büyük ölçüde kabul görmüştür. Timur döneminde inşa edilen türbede XII. yüzyıldan kalma malzemelerin devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu malzemelerin tamamının eski türbeye mi yoksa yakın çevredeki diğer yapılara mı ait olduğu konusu hâlâ tartışmalıdır.

Araştırmalar, XII. yüzyıla ait motifli kerpiç parçalarının yanı sıra kelebek biçimli süslemelerin ve diğer yapısal özelliklerin o döneme ait özgün mimari uygulamaları yansıttığını ortaya koymaktadır. Bu süslemelerin, Buhara'daki Magoki-Attari Mescidi ve Semerkant'taki Şahi Zinda kazılarında ortaya çıkan yapılar gibi diğer çağdaş eserlerle benzerlik taşıması, Orta Asya'daki mimari geleneklerin bir parçası olduğunu göstermektedir. Ayrıca, türbenin restorasyon çalışmaları sırasında elde edilen bulgular, eski yapının planı ve işlevi hakkında yeni bilgiler sunmuş olsa da, bu yapıların kesin kapsamını ve tarihsel rolünü belirlemek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmalar, eski yapının yalnızca türbeyle sınırlı olmayıp, çevresinde bir mescit veya hanaka gibi ek yapıların da bulunabileceğini göstermektedir. Ahşap kalıntılar üzerinde yapılan analizler, bu yapıların XII.-XIV. yüzyıllar arasında tarihlendirilebileceğini ve dönemin mimari unsurlarını yansıttığını düşündürmektedir. Ancak, bu ahşapların orijinal konumları ve işlevleri tam olarak tespit edilememiştir.

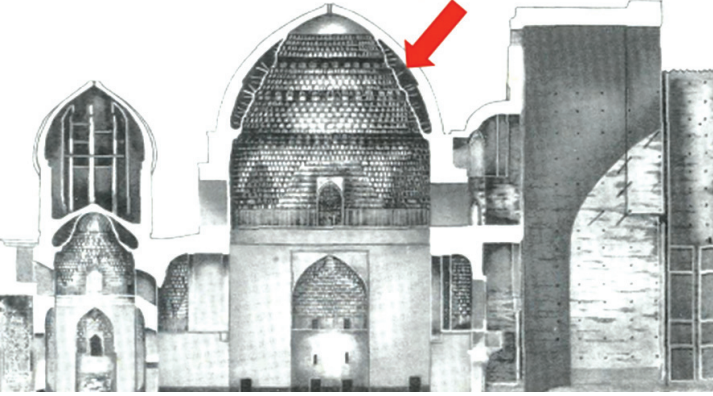
Sonuç olarak, Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nin tarihsel bağlamını anlamak için mevcut buluntuların detaylı bir şekilde analiz edilmesi ve yeni teknolojilerle desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle motifli parçaların sistematik karşılaştırmalı analizleri, bu malzemelerin özgün türbeye mi yoksa diğer yapılara mı ait olduğunu ortaya koyabilir. Bu tür çalışmalar, hem Hoca Ahmet Yesevi türbesi'nin tarihsel bağlamını daha iyi aydınlatacak hem de Orta Asya'nın mimari ve kültürel mirasına dair daha geniş bir perspektif sunacaktır.

Şekil 1: Hoca Ahmet Yesevi Türbesi. Kuzey portalının batı pilonunun içinde bulunan XII. yüzyıla ait mozolenin bir kısmı. L.Yu. Mankovskaya tarafından çizilmiştir. Kasım 1957.

Şekil 2: XII. yüzyıldan kalma Hoca Ahmet Yesevi türbesi cephesinin bir kısmı. Mevcut görünüm.

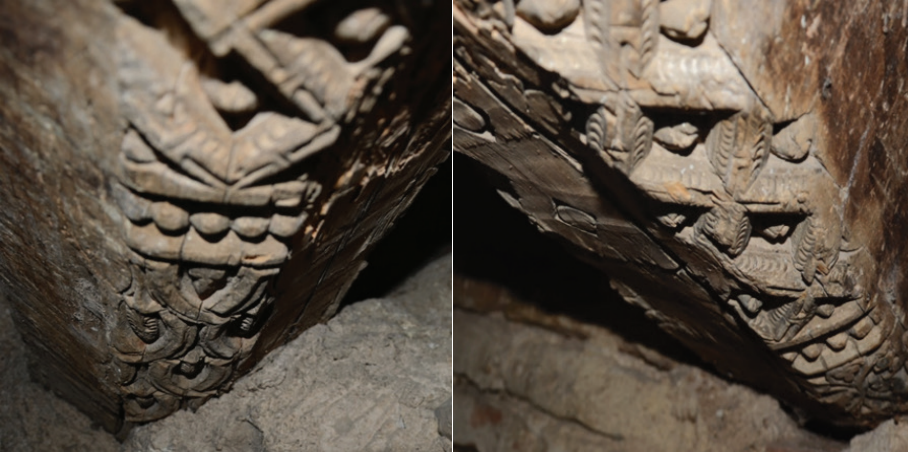
Şekil 3: XV. yüzyılın başında inşa edilen Hoca Ahmet Yesevi türbesinin çizimi. *Kazanlık* kubbесinin iç yapısı. Bu oyukta desenli ahşaplar bulunmuştur.

Şekil 4: Hoca Ahmet Yesevi türbesi. *Kazanlık* kubbесinin arasına giren deliğin yanındaki işlenmiş ahşap bir kütük.

Şekil 5: Hoca Ahmet Yesevi türbesi. *Kazanlık* kubbesinin içindeki desenli ahşaplar

Şekil 6: Hoca Ahmet Yesevi türbesi. Kazanlık kubbesinin içindeki desenli ahşaplar

Şekil 7: Hoca Ahmet Yesevi türbesi. Kazanlık kubbesinin içinde boyalı ve desenli ahşaplar

Kaynaklar

- Masson M.E. “O postroyke mavzoleya Khodzha Akhmeda Yasevi v gorode Turkestane”. Izvestiya Sredneaziatskogo geograficheskogo obshchestva. T. XIX. Tashkent, 1929, s. 39-45.
- Masson M.E. “Mavzoley Khodzha Akhmeda Yasevi”. Tashkent, 1930.
- Gordlevskiy V.A. “Izbrannyye sochineniya”. T.III. Moskova, 1962.
- Antiseysmika v arkhitekturnykh pamyatnikakh Sredney Azii. Moskva-Leningrad, 1949.
- Nemtseva N.B. “Arkheologicheskiye raskopki u kompleksa Khodzha Akhmeda Yasevi (1958)”. Izvestiya Akademii nauk Kazakhskoy SSR. Seriya istorii, arkheologii i etnografii. 1961, vyp. 1 (15).
- Patsevich G.I. “Remont i restavratsiya mavzoleya-mecheti Khodzha Akhmeda Yasavi v 1939-1941 gg.”. Izvestiya Akademii nauk Kazakhskoy SSR. Seriya arkhitekturnaya. 1950, vyp. 2, s. 95-100.
- Man’kovskaya L.YU. “Nekotoryye arkhitekturno-arkheologicheskiye nablyudeniya po restavratsii kompleksa Khodzha Akhmeda Yasevi v g. Turkestane”. Izvestiya Akademii nauk Kazakhskoy SSR. Seriya istorii, arkheologii i etnografii. 1960, vyp. 3 (14), s. 52-69

- Pugachenkova G.A., Rempel' L.I. *"Vydayushchiyesya pamyatniki arkhitektury Uzbekistana"*. Tashkent, 1958.
- Nemtseva N.B., Shvab Yu.Z. *"Ansaml Shakh-i Zinda"*. Istoriko-arkhitekturnyy ocherk. Tashkent, 1979.
- Masson M.E. *"O datirovke severnogo minareta v shakhristane gorodishcha Meshkhed-i Misrian"*. Izvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR. Seriya obshchestvennykh nauk. 1976, № 3. S. 27-28.
- Man'kovskaya L.YU. *"Issledovaniye arkhitekturnogo kompleksa-mavzoleya Akhmada Yasavi v gorode Turkestane i voprosy yego restavratsii"*. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata iskustvovedeniya. Tashkent, 1963.
- Tuyakbayeva B.T., Proskurin A.N. *"K istorii stroitel'stva khanaki Khodzhi Akhmada Yasavi"*. Izvestiya Akademii nauk Kazakhskoy SSR. Seriya obshchestvennykh nauk. 1985, № 4, s. 63-69.
- Khmel'nitskiy S.G. *"Mezhdusamanidami i mongolami. Arkhitektura Sredney Azii v XI-nachala XIII vv"*. Chast' I. Berlin-Riga, 1996.
- "Towards the study of forms in Central Asian architecture at the end of the fourteenth century: The mausoleum of Khvaja Ahmad Yasavi by L.Iu. Mankovskaia"*. Iran, XXIII, 1985. P. 109-127.
- Smagulov E. *"Pervyy mavzoley Khodzhi Akhmada Yasavi"*. Promyshlennost' Kazakhstana. 2004, № 1, s. 94-98.
- Baipakov K.M. *"Islamic archaeological architecture and archaeology of Kazakhstan"*. Almaty-Samarkand. 2012.
- Masson M.E. *"K voprosu o proiskhozhdenii pamyatnikov drevney derevyannoy arkhitektury, otkrytykh M.S.Andreyevym v gorakh Samarkandskoy oblasti"*. Tashkent, 1927.
- Voronina V.L. *"Iskusstvo Sredney Azii i Kazakhstana"*. Istoriya iskusstva narodov SSSR. T.2. M., 1973, s.9-82.
- Masson M.E. *"K voprosu o proiskhozhdenii pamyatnikov drevney derevyannoy arkhitektury, otkrytykh M.S. Andreyevym v gorakh Samarkandskoy oblasti"*. Tashkent, 1927.
- Masson M.E. *"Yeshche raz o srednevekovykh pamyatnikakh derevyannoy reznoy arkhitektury"*. Obshchestvennyye nauki v Uzbekistane. 1967, №3. S. 20-25.
- "Iskusstvo Sredney Azii epokhi Avitsenny"*. Dushanbe, 1980.
- Azimov I. *"Rospisi Uzbekistana"*. Tashkent, 1987.

Extended Abstract

The Khoja Ahmet Yesevi Mausoleum-Hanaka, located in the city of Turkistan, Kazakhstan, stands as one of the most iconic examples of Timurid architecture in Central Asia. Constructed at the end of the 14th and the beginning of the 15th century under the order of Emir Timur, this monumental structure has been widely recognized for its historical and artistic significance. Beyond its architectural grandeur, the mausoleum holds deep spiritual and cultural importance, symbolizing the legacy of the revered Sufi master, Khoja Ahmet Yesevi.

However, long-standing archaeological and architectural studies have revealed that the mausoleum erected by Timur was not the first structure on this sacred site. Initial hypotheses regarding an earlier architectural phase were proposed by M. E. Masson in 1929, based on the discovery of terracotta fragments dated to the 12th century. These artifacts, found amidst the Timurid-era construction, indicated the existence of a pre-Timurid structure, though precise information regarding its form, design, or function remained elusive.

Subsequent investigations throughout the 20th century continued to shed light on this earlier phase. Scholars such as G. I. Patsevich, L. Yu. Mankovskii, and T. Sh. Karumidze uncovered numerous fragments of decorated bricks and wall remnants linked to a 12th-century edifice. Notably, in restoration works conducted between 1955 and 1959, Mankovskii identified a one-

square-meter section of wall built with bricks measuring 24-25 x 4-5 cm, featuring distinctive butterfly-shaped decorative motifs. These ornamental techniques closely paralleled those seen in other 12th-century monuments across Central Asia, such as the Magoki-Attari Mosque in Bukhara and the Tamgach Khan Madrasa in Samarkand.

Despite these findings, definitive reconstructions of the earlier mausoleum remain speculative. For instance, S. G. Khmel'nitskii suggested a domed, square-plan structure measuring 7.5 x 7.5 meters. However, his conclusions are considered weak due to the lack of engagement with primary archaeological sources, such as the works of Mankovskii and later researchers. Furthermore, criticisms have been raised against later restitution attempts, including those by E. Smagulov and G. Kamalova, which did not incorporate the foundational discoveries made by earlier experts regarding 12th-century wall fragments.

In addition to architectural evidence, historical narratives and local legends mention the burials of prominent figures such as Kukras Khan, Auliye Khan, and Baba Samit Colbaris Khan in the vicinity of Khoja Ahmet Yesevi's tomb. M. E. Masson referenced these accounts to support the theory of a pre-existing complex of sacred structures predating Timur's intervention.

Recent restorations have further increased the number of terracotta fragments attributed to the 12th century to over 80 pieces. While many of these bear motifs distinct from those of the early mausoleum, it is plausible that they originated from auxiliary structures rather than the tomb itself. Consequently, the interpretation of these fragments requires careful contextual analysis, considering the possibility of multiple contemporary buildings in the area during the pre-Timurid period.

This article aims to critically review the prevailing scholarly perspectives on the architectural history of the Khoja Ahmet Yesevi Mausoleum and its surrounding complex. By synthesizing archaeological findings, architectural analyses, and historical narratives, the study offers a comprehensive assessment of the site's multilayered history. Furthermore, it introduces newly discovered materials that contribute to a deeper understanding of the region's architectural heritage prior to Timur's reconstruction efforts.

In conclusion, while Timur's mausoleum remains a masterpiece of Central Asian architecture, evidence increasingly suggests that it was erected atop an earlier sacred structure dating back to the 12th century. The ongoing exploration of this site's archaeological layers not only enriches our understanding of Kazakhstan's medieval architectural evolution but also reinforces the enduring spiritual legacy of Khoja Ahmet Yesevi and his historical significance in Turkic-Islamic culture.